

ISMERTETÉSEK – SZEMLE

Melich János
1872 – 1963

1963. november 25-én kísértük utolsó útjára Melich Jánost, aki életének 92. évében hagyott itt bennünket. Jelentőségét a magyar és az egyetemes tudománytörténetben erre hivatott nyelvészek többször méltatták a hosszú és termékeny életnek ünnepélyes fordulóján. E sorok tehát már alig adhatnak új vonásokat Melich János munkásságának értékeléséhez, céljuk csupán rövid sommázás lehet, s szeretnék megidézni érdekes, különleges személyiségét úgy, ahogy ma már öszülő diákjai látták.

Több mint kilenc évtizedet átfogó élet ritka ajándéka a sorsnak, de nagy teher is lehet, ha betegség, fájó tétlenség keseríti meg a sokasodó éveket. Melich Jánosnak nem volt terhes a hosszú élet, hiszen friss érdeklődését, munkakedvét a legutolsó időkig megőrizte. Midőn 90. születésnapján meglátogattuk, még minden érdekelt, ami a nyelvészetben történik, még ötletei, tervei voltak, még éppen olyan szellemesen, kissé csapongva beszélgetett, mint húsz vagy harminc évvel azelőtt. Talán csak az volt a különbség, hogy megsokasodtak a merengő emlékezés percei.

Igaz, volt mire emlékeznie. Hét évtizedet töltött örök alkotó munkában, több mint 1100 közleménye jelent meg, olyan barátai és munkatársai voltak, mint felejthetetlen professzorunk, Gombocz Zoltán, voltak éles tudományos vitái és főként tanítványai. Olyan múlt ez, mely csaknem egészében jelen és jövő a nyelvtudomány életében.

És szeretett is emlékezni. Egyéni életének kis és nagy eseményeiről, könyvekkel, tudományos elméletekkel, emberekkel és országokkal való találkozásairól szívesen mesélgetett tanítványainak is, abban a közvetlen, színes modorban, melyben a súlyos mondanivalót apró, szellemes, nem ritkán csipkelődő megjegyzések fűszerezték. Egyetemi előadásait, különösen szemináriumi gyakorlatait is gyakran tarkította olyan érdekes kis mozzanatokkal, melyek eltértek a téma fővonalától. Rendszeresen ekkor tolt a homlokára egy hirtelen mozdulattal a szemüvegét. Hallgatóságának egy része letette ilyenkor a tollat, nem jegyzett, csak élvezte a szórakoztató, látszólag pihenést jelentő perceket. Sokan voltunk azonban, akik ezeket a kitéréseket is jegyeztük (csak éppen zárójelbe tettük őket), mert rájöttünk, hogy íz, szín, gyakorlati életbölcesség s nem utolsósorban tudás van bennük. Régi holmik között matatva a múltkor kezembe akadt egy ilyen Melich-jegyzet, s midőn beleolvastam, egyszerre felidéződött az évtizedekkel ezelőtt elhangzott előadások feledhetetlen jóize, az egyetemes érdeklődésű, ragyogó fantáziájú tudós egyéniségének minden varázsa.

Az egyetemes érdeklődésből, az örökké éber szellem nyugtalanságából eredt az a képessége, melyet saját maga nevezett élete legnagyobb kincsének,

midőn hetvenedik születésnapját ünnepeltük, az ti., hogy képes volt, „a tényeket, eseményeket, embereket általában a szellemi élet örök folytonosságában” szemlélni. Élet és tudomány eredményeit sohase látta „véglegesen lezárt valami”-nek, hanem a fejlődés, változás örök sodrában, a megismerés újabb meg újabb fényeinek világosságában örökké kiegészülőknek. Ezt a szemléletet kezdte alakítgatni magában a kolozsvári egyetem hallgatója, az Oroszországban, majd Bécsben szlavisztikai tanulmányokat folytató ifjú kutató, s ezt teljesítette ki az érett, de fejlődésében soha meg nem álló, országosan ismert s egyhamar európai hírvű tudós. Ösztönösen felismert dialektikus látásmódot éreztet az a megállapítása, mely diachronia és synchronia összefüggését világítja meg tudományos elveinek már említett megfogalmazásában: „Tudományunk alapelveinek története . . . , azután tudományos munkában eltöltött idestova ötven évem életememmé kovácsolták a dolgok történeti, hogy egy sokat jelentő kifejezéssel éljek, diachronikus, de ugyanakkor a történeten belül egy-egy dolog, kérdés, elv mindenkor synchronikus, tehát a saját korában való szemléletét”. Ez a nagy egységben való történeti látásmód adja meg elvi jelentőségű műveinek és apró szófejtéseinek egyaránt azt a vonását, hogy nép és nyelv összefüggései nem sikkadnak el bennük.

A társadalom életének változásaira legérzékenyebb elemei a nyelvnek kétségtelenül a szavak. Ezek jelzik leggyorsabban a népek közötti érintkezéseket, népcsoportok vándorlásait, a kultúra változásait, művelődési rétegek sajátosságait, de emlékezetük is kitűnő: hű őrei a múltnak azok számára, akik ki tudják lesni titkukat. Melich János érdeklődése igen korán fordul a szókinckutatás felé. Ezen a területen már másodéves egyetemi hallgató korában ért el új eredményt, midőn első nagyobb tanulmányában a Besztercei Szójegyzék sok addig fel nem ismert szavának hangalakját és jelentését fejtette meg. Doktori disszertációja „Német vendégszók” címen nyelvünk német elemeivel foglalkozott. Ez a tanulmány 1900-ban — tekintélyesen megnövekedve — németül is megjelent (Lumtzer—Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes), s még napjainkban is egyetlen maradandó értékű összefoglalása ennek a kérdéskörnek. Természetes, hogy ilyen előzmények után a magyar nyelvtudomány szófejtő részéből habilitálta Melich Jánost 1901-ben a budapesti egyetem, hol húsz éven át magántanárnaként adott elő, mint maga említi: „jövevényszavakról, szófejtésekről, tulajdonnevekről, helyesírásról, szótárakról, nyelvemlékekről, néha egy-egy nyelvemlékről”.

Erre a korszakra esnek azok a kutatásai, melyekkel nyelvünk szláv eredetű szavainak problémáit igyekezett tisztázni. A legfontosabb ide vonatkozó műve kétségtelenül „Szláv jövevényszavaink” című könyve (NyK. XXXIII—XXXV, külön is 1903.; 1905.), melyben elsőként határolja el egymástól az addig egységesnek tekintett szláv elemek rétegeit bolgár-szláv, szerb, horvát, szlovák, cseh, lengyel, orosz stb. átvételekre, megjelölve azokat a művelődési köröket is, amelyekből átjöttek. Ennek az el nem évülő munkának Kniezsa István emeli ki egy másik nagy jelentőségét, azt ti., hogy szóföldrajzi szempontokat is érvényesít, s „ezzel a nyelvatlaszok előfutárjának tekinthető.”

A szótörténeti kutatásokba bevonta Melich János a helynév- és személynévkutatást is. Az egységben való problémalátás képessége itt is igen fontos eredményeket hozott: mindkét szócsoporthat feltételezi történeti, főként településtörténeti szempontok figyelembevételét is. Több értekezésen kívül egy nagy

jelentőségű, bár sok vitát kiváltó munka, a „Honfoglaláskori Magyarország” (1925—29.) is őrzi ennek a komplex szemléletnek az eredményeit.

Szókincsünk problémáinak vizsgálata természetesen lépten-nyomon felveti a helyesírás, a hangtörténet és a szóképzés kérdéseit is. Melich Jánosnak mindhárom területen köszönhetünk jelentős új eredményeket. Helyesírásunk története a Besztercei Szójegyzék rejtélyes szavainak olvasataitól kezdve rendkívül érdekelte. „Szláv jövevényszavaink” című munkájában már elvi jelentőségű helyesírási vonatkozású megállapításai is vannak. A hangtörténeti kutatásban úttörő volt attól kezdve, hogy feldolgozta okleveleink szórványait. „Keresztneveink” című tanulmányában pedig az Árpád-kor becéző képzőivel foglalkozik. (A példák számát persze könnyen megsokszorozhatnánk.)

Ez a sokirányú, jelentős munkásság mintha csak előkészület lett volna egy világviszonylatban egyedül álló vállalkozáshoz, a Magyar Etymológiai Szótárhoz. 1914-ben indította meg ennek munkálatait két, viszonylag fiatal tudós: Gombocz Zoltán és Melich János. 1935-ben barátja és munkatársa örökre letette a tollat, s ettől kezdve Melich egyedül birkózott a gigászi feladattal. Szótörténeti elveiben ez a munka is hozott fejlődést: felismerte, hogy szókincsünk legnagyobb része ún. belső keletkezésű szó.

Ez a szófejtő szótár állt Melich János szívéhez legközelebb. Minden szócikket maradéktalanul teljesnek akart, s ez a törekvés hihetetlenül felduzzasztotta anyagát. Azt hitte, győzi. Egyedül. Sokáig győzte is. S felsorolt és fel nem sorolt munkaterületei mellett még mi mindenre nem futotta idejéből és energiájából! Magántanár korában a Széchenyi Könyvtár tisztviselője, majd igazgatója volt, lelkiismeretes hivatalnok és könyvészeti tanulmányok írója. Az első világháborúig egymás után jelentek meg forráskiadványai. 1921-től a szlavisztika professzora (joga volt magyar nyelvészeti előadásokat is tartani), és szívvel-lélekkel foglalkozott tanítványaival. 1904-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik alapítója, s ettől kezdve a Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek legszorgalmasabb munkatársa. 1915-től a folyóirat szerkesztője (Szily Kálmán, majd Gombocz Zoltán, ill. Pais Dezső társaságában). Nagy tekintélyű akadémikus — egy időben osztályelnök és igazgató tanácsi tag is —, s a Tanárképző Intézet ügyvezető alelnöke. Utóbbi tisztségében némileg tartottunk tőle, mert nemegyszer úgy viselkedett, mint egy pedáns hivatalnok. A „Kruzsok” keddi összejövetelén fehér asztal mellett azonban ismét a megtestesült kedvesség, a szellemes anekdotázó volt.

Úgy látszik azonban, mégis túlságosan sokat vállalt. 1943-ban váratlanul lemondott tanszékéről, s az Akadémiai Könyvtár vezetője lett. Ezt a tisztséget öt éven át töltötte be, de a negyvenes évek közepe táján lemondott minden nyilvános szereplésről, sőt írásai is eltűntek a folyóiratok hasábjairól. Legfőbb oka ennek valószínűleg az volt, hogy az Etymológiai Szótáron akart dolgozni, mely azonban az elhibázott arányok következtében csak nagyszerű torzó maradhatott alkotójának halála után. Több mint egy évtizedig semmit sem publikált, de 1956-ban a Pais-Emlékkönyv megtörte a hallgatás csendjét, s azóta újra találkozhattunk Melich János íásaival. Dolgozatainak utolsó gyűjteménye 1963-ban jelent meg a Nyelvtudományi Értekezések 41. számaként.

Most már kilobbant a hatalmas energia, megpihent a fűrge toll, mely annyiszor szállt harcba az igazságért. Mert az igazságot mindennél jobban szerette. Ha felismerte, hogy valamely tudományos állítása téves, maga helyesbítette. Hányszor írta le, hányszor hallották tőle tanítványai élőszóban

is ezt a mondatot: „Ma már hibásnak tartom ezt a magyarázatomat”. Igaz, hogy legtöbbször tévedései is termékenyek voltak, mert a nyomukban kelt viták gyakran felkavarták a tudomány állóvizét. S búcsúzóul nem mondhatunk hozzá méltóbbat, mint Husz János szavait, melyek egész életének törekvését fejezik ki: „Keress az igazat, hallgasd meg az igazat, tanulj az igazat, mondj igazat, óvd az igazat mindhalálig”.

T. LOVAS RÓZSA

Klemm Imre Antal
1883 – 1963

A Magyar Nyelvtudományi Társaság pécsi csoportja 1963. évi december hó 4-én ünnepi felolvasó ülésén köszöntötte a 80 éves Klemm Imre Antalt tudományos munkásságának ötvenedik évfordulója alkalmával, — s néhány héttel később, december 23-án tanítványai és tisztelői seregét váratlan halálhíre döbbsentette meg.

Klemm Imre Antal mély humánumát tükröző emberi egyénisége, rendkívüli szerénysége, egyetemi előadásaiiban és tanulmányaiban megnyilatkozó nagy tudása a rendszeralkotás, az egységbefoglalás, az elvi összefüggések meglátásának különleges képességével kapcsolódott. Igazi könyves emberként európai műveltségű, széles látókörű tudós volt, de hiányzott belőle minden tudálékosság, — az egyszerű emberek és tanítványai között érezte jól magát, hisz értük élt, s kiváló pedagógiai érzéssel adta nekik tovább gazdag ismereteit. Klemm I. Antal munkáiban nincs ellentét vagy szakadék a leíró vagy a történeti vizsgálat között, és sohasem elégedett meg a nyelvi tények pusztá felsorakoztatásával, hanem szenvedélyesen kereste eredetüket, magyarázatukat a magyar és a finnugor őstörténet homályában is. A leíró rendszerezés és a történeti fejlődés figyelemmel kísérése, a történeti adatok és az őstörténeti konstrukciók, az elméleti és a konkrét nyelvi anyag hatalmas, harmonikus szintézise életműve.

1908-ban megjelent első önálló munkájától kezdve (Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. Bp., 1908. NyF. 50. sz.) a nyelvtudomány-nak szentelte életét, s egyike lett azoknak a tudósoknak, akik a nyelvelmélet, a magyar nyelvtörténet és a finnugor nyelvek gazdag anyagában egyaránt otthonosak.

Klemm I. Antal nyelvszemlélete a beszéd és a nyelv ellentétének tanán vagyis a tulajdonképpeni beszélés, mint tevékenység és ennek eredménye szembeállításán alapszik. Többször és több helyütt hangoztatja, hogy a nyelv szociális természetű, kollektív jellegű produktum, s e társadalmi nyelvi rendszer törvényszerűségei határozzák meg az egyéni nyelv egyes beszédaktusainak lefolyását (vö. A mondattan rendszere és módszere: A Szent István Akadémia Értesítője VIII, 38—41. — A lélektani magyarázatnak a mondattanban való szerepe: MNy. XIX, 111—7. — A belső nyelvvalak: Minerva IV, 103—14. — Pozitívizmus és idealizmus a nyelvtudományban: MNy. XXIII, 10—24, XXIV, 151—60, 247—57. — A nyelvtudomány és a logika viszonya: Pannonthalmi Szemle III, 16—20. — A mondattan elmélete. Bp., 1928. 164; — ua.

Akadémiai Értesítő XXXIX, 34—42. — Der Satz und seine Teile: Ungarische Jahrbücher XV, 472—8. — Nyelvtudomány, logika, lélektan: MNy. XLIV, 118—27. — Bevezetés a nyelvtudományba. Az I. éves hallgatók számára. Szeged, 1953. 56 lap, egyetemi jegyzet. — A mondattan mivolta: MNy. LII, 406—15.) Klemm nyelvelméletében abból indul ki, hogy a „... nyelvet (beszédet) elsősorban tartalmi, jelentésbeli, helyesebben jelentésalaki szempontból kell vizsgálni” (Mondattan elmélete 13), — s e vizsgálatban a legelső nyelvi egység, amelyhez eljutunk, a mondat, még ha alkalomadtán ez a nyelvi egység nem több is egy-egy szónál. Hangoztatja, hogy minden nyelvi megnyilatkozás (mind a mondat, mind a szó) egy tartalomnak (semem vö. Noreen) és egy hangalaknak (morfem) kapcsolata, s ezért a nyelvi vizsgálódásban az alaki és a jelentésbeli szempontot szétválasztani nem lehet. Indokolatlannak tartja, hogy a nyelvtanban külön alaktanról és jelentésstanról szóljunk. E fel fogásában egységbe olvadnak Humboldt, Wundt, Saussure, Cassirer, Ries és mások vélekedései, — mégsem mondható eklektikusnak, hiszen a tények tisztelete, a nyelvi rendszer törvényszerűségeinek alapos ismerete az új szintézist keresők közé emelte őt is.

Első kiemelkedőbb tanulmányait a finnugor nyelvtudomány addig eléggé elhanyagolt területéről, a mondattanból írta. Ezek közül említésre méltó „A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi-oztják és votják nyelvben” (Pannonhalmi Évkönyv 1911—12, 219—84), valamint „A vogul alárendelő viszony” (uo. 1915—16, 134—92). Az első világháború alatt finnugor anyanyelvű hadifoglyokat telepített Pannonhalmára, s a tőlük gyűjtött szövegei közül ma is elismerést érdemel a „Mordvin szövegek” (Bp., 1917. 55) anyaga és ezek feldolgozásából megjelent tanulmányainak sora: „A mordvin alárendelő viszony (NyK. XLV, 357—400), „A mordvin tárgyias ragozás” (uo. XLVI, 194—204), „A mordvin tagadó és tiltó szerkezetek története” (uo. XLVIII, 382—402). A finnugor mondattan problémái iránt tanúsított érdeklődését még számos értékes tanulmánya bizonyítja: „A létige szerepe az oztjákban és a vogulban” (NyK. XLVI, 386—401), „A vogul és az oztják tárgyias igeragozás” (uo. XLVII, 95—112), „Zur Geschichte der sog. Tempora in den finnisch—ugrischen Sprachen” (FUF. XVII, 265—79), „A finnugor mondat őstörténete” (MNy. XXIII, 328—41) stb. E tanulmányaiiban nemcsak a bizonyításul felsorolt tényanyag, hanem a törvényszerűségek világos rögzítése és a vele kapcsolatos nyelvelméleti állásfoglalása érdemel figyelmet, — s többször és többféle vonatkozásban kiváltotta más kutatók véleménye megfogalmazásának szükségességét is (vö. LAZICZIUS GYULA, A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez. MNy. XXIX, 18 kk.)

A finnugor nyelvek mondattani kérdéseivel foglalkozva alakult ki benne évtizedek folyamán a finnugor összehasonlító mondattan koncepciója, s e munkája egyik kis részletét tette közzé a Pais-Emlékkönyvben „A létige mondatbeli szerepe” címen (Bp., 1956. 224—30). E tanulmányában felveti és bizonyos vonatkozásban igazolja is, hogy „a névszói-igei állítmány nem finnugor alapnyelvi sajátosság, hanem az egyes finnugor nyelvek külön életében fejlődött a névszói állítmányból”. — Hagyatékának kéziratosságból minden bizonnyal lehetővé válik finnugor összehasonlító mondattani koncepciójának egyértelmű bemutatása, s e sok vonatkozásban problematikus anyag továbbépíthető felderítése.

Klemm életének főművét azonban a magyar nyelv történetéből írta: „Magyar történeti mondattan” (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve 2.

köt. 6. füz.: 1—3. rész. Bp., 1928—42. 660 l.) SIMONYI nagy monográfiái után nagy jelentőségű feladat volt a magyar nyelv történeti mondattanának feldolgozása, s e téren GOMBOCZ ZOLTÁN is (Syntaxis. Bp., 1949.) inkább támaszkodik Klemmre, mint fordítva. Lehet, sőt valószínű, hogy egyik-másik megállapítása nem állja ki az idő próbáját, s talán helyesebb lett volna, ha mondattani rendszerét a maga egészében nem az alaki kifejező eszközök, hanem a belső rendszer szerint csoportosította volna. E munkája mégis ma már nélkülözhetetlen kézikönyve a tanárképzésnek és a tudományos kutatásnak, s nincs az a mondattani tanulmány, amely ne tőle indulna ki, vagy ne hozzá térne vissza. Ha vitatkoztunk és vitatkozunk is vele, akkor is megbecsüléssel gondolunk rá, s műveiben, főleg nagy művében ma is köztünk él (vö. PAIS DEZSŐ: MNy. XLVI, 198—201; TOMPA JÓZSEF: uo. XLIX, 139—40; KÁROLY SÁNDOR: uo. XLVIII, 103—12; B. LŐRINCZY ÉVA: uo. L. 50 kk; TÓTH PÁL LÁSZLÓ: uo. L, 439—40; MOLLAY KÁROLY: uo. LIII, 77—80; KÁROLY SÁNDOR: uo. LIII, 460; SULÁN BÉLA: Nyelvtani tanulmányok. Bp., 1961. 13—4; stb.) Klemm ötvenöt éves nyelvészeti munkássága alatt nagy jelentőségű tanulmányok egész sorát írta: „A *van* és *vannak* úgynevezett kihagyása” (MNy. XIII, 265—70), „A névszói állítmány” (uo. XV, 13—5), „A magyar mondat ősi elemei” (uo. XVIII, 10—7), „Van-e állítmányi mellékmondat?” (uo. XIX, 29—32), „A tárgyaz igeragozás mondattanához” (uo. XXI, 188), „A magyar igealakok használata . . .” (uo. XXVII, 25—31), „A megengedő mondatok” (uo. XXX, 7—12), „Die indirekte Rede (oratio obliqua) im Ungarischen” (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu, 1938. XXX, 254—63), „A magyar szerendi formák eredete” (NyK. LVI, 154—70); stb. — Ki győzné e rövid megemlékezés keretében felsorolni mondattani és egyéb tanulmányai közül csak a fontosabbakat is, hogy világossá válják belőlük a nyelvre, a nyelvi tények rendszerszerűségére és különösen a nyelv szerkezetes egységeire vonatkozó tanításának alapvető jelentősége.

Klemm I. Antal elköltözött közülünk, de műveiben és bennünk, tanítványaiban tovább él tanítása, példaadása, s hálás kegyelettel őrizzük tanárunk, a kiváló tudós és igaz ember emlékét. Köszönjük mély emberségét, mindenkit megnyerő kedvességét, azt a megértést, amellyel kezdő próbálkozásainkat irányította; köszönjük a tudást és a tudás szeretetét, az igazságra törő kutatás vágyát, — azt, hogy tanárunk volt.

TEMESEI MIHÁLY

Beke Ödön

(1883—1964)

A Magyar Tudományos Akadémia 1963. május 20-án köszöntötte Beke Ödönt 80. születésnapján. Valamennyien örömmel állapítottuk meg, hogy ezen ünnepnapon az ünnepelt tiszteletünk kifejezését jó egészségben és korát megcáfoló szellemi frissességgel fogadta. Épp ezért többünk számára meglepetésként érkezett 1964. április 10-én az a szomorú hír, hogy Beke Ödön, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem volt II. számú Finnugor Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető professzora, a finnugor nyelvtudomány egyik legrégebb, leglelkesebb s messze hazánk határain túl is jól ismert művelője befejezte munkás életét.

Beke Ödön 1883. május 20-án Komáromban született. Középiskoláit ugyanitt és Pápán végezte. 1901-ben iratkozott be a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára a magyar és a latin szakra. A doktori oklevelet 1905-ben, a tanárit pedig 1906-ban szerezte meg. Még ugyanezen évben helyettes tanári állást kapott a budapesti X. kerületi tisztviselő telepi állami gimnáziumban. Rendes tanárrá 1909-ben nevezték ki Nagyszebenbe, de innen már a következő évben visszahelyezték a fővárosba a VI. kerületi Munkácsy utcai gimnáziumba. 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság kormánya a budapesti egyetemen heti 4 órában finnugor nyelvészeti előadások tartásával bízta meg. A forradalom bukása után azonban a reakciós kormányzat a Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartása miatt még középiskolai tanári állásától is megfosztotta, s mivel további megtorlástól is oka volt tartani, Bécsbe távozott. Itt a magyar emigránsok kommunista pártjában működött. 1923-ban tért vissza Magyarországra. Politikai működését a szociáldemokrata párt tagjaként folytatta, de továbbra is állandó érintkezésben maradt kommunista elvtársaival. Egy ideig magántanítással foglalkozott, illetőleg magántisztviselőként működött. 1926-ban visszanyerte jogát a tanári működéshez. Az egyik fővárosi gimnáziumban kapott állást, s itt tanított egészen 1947-ben történt nyugdíjaztatásáig.

Tudományos munkásságát már egyetemi hallgató korában megkezdte: Veszprém, Vas meg Győr megye népnyelvét és népköltészetét tanulmányozta. Kb. 80 falut járt be, s alaposan megismerkedett a magyar falusi nép életével. Tanulmányútjainak eredményei hamarosan megjelentek nyomtatásban is, s ettől kezdve állandóan foglalkozott tudományos kutatással. Publikációi sűrű egymásutánban jelentek meg kisebb részben önálló kötetek alakjában, nagyobb részben pedig a hazai és a külföldi folyóiratok lapjain. A Magyar Tudományos Akadémia több munkáját jutalomban és dícséretben részesítette, majd pedig — 1948-ban — a Révai nagyjutalommal tüntette ki.

Beke Ödön egyetemi pályája csak a Magyar Népköztársaság megalakulása után folytatódott: a budapesti egyetem bölcsészettudományi kara 1948-ban magántanárává, majd pedig — 1949-ben — címzetes nyilvános rendkívüli tanárává fogadta, oktatási területül a magyar és a finnugor népnyelvkutatást jelölve meg. Rendes tanárrá 1953-ban nevezték ki, amikor kormányzatunk „II. számú Finnugor Tanszék” néven új tanszéket létesített számára. Új minőségében az oktatási feladatokon Zsirai Miklóssal osztozott, mégpedig olyképpen, hogy a permi és a volgai finnugor nyelvek oktatását vállalta magára. Fenntartotta magának a jogot finnugor összehasonlító mondattani előadások tartására is, minthogy több évtizede folytatott mondattani kutatásai révén e szakterület különösen közel állt szívéhez. Oktatóként szinte fanatikus tudományoszeretetet jellemezte. Tanítványai tudományos érdeklődését lelkesen méltányolta, sőt később — közülük egyet-kettőt maga mellé véve — oktatói munkáját is megosztotta velük. Ez az előrelátó „kádermunka” eredménnyel járt. 1962-ben történt nyugalomba vonulása után a mari nyelv kutatása nem vált gazdátlan területté: tanítványai és munkatársai folytatni tudják mind oktató munkáját, mind pedig azon publikációs munkálatokat, amelyeket meszterük már nem tudott befejezni.

Azon tények közül, amelyek Beke Ödön tudományos pályájának alakulását nagymértékben befolyásolták, ki kell emelnünk kapcsolatát a rokon mari nép fiaival. E kapcsolat az első világháború idején szövődött, tehát olyan külső körülmények között, amelyek a tudománynak általában csak ártani,

nem pedig használni szoktak. Ez esetben más volt a helyzet. A cári hadseregben jelentős számú, finnugor nyelvet beszélő katona is szolgált, s közülük sokan fogságba kerültek. A Magyar Tudományos Akadémia több más tudósunk között Beke Ödönt bízta meg, hogy nyelvüket tanulmányozza és jegyezze fel azokat a népköltészeti termékeket, amelyeket ismernek. Beke Ödön két és fél évig végezte ezt a munkát, s a mari (cseremis) hadifoglyok köréből óriási anyagot gyűjtött össze. Ebből itthon a felszabadulásig a politikai elnyomás miatt semmit sem publikálhatott, szövegei egy-egy kötetének kiadását vállalta azonban a bécsi Tudományos Akadémia, az Oslói Néprajzi Múzeum, a helsinki Finnugor Társaság, s így értékükről a nemzetközi tudományos világnak alkalma volt meggyőződni. Szövegeinek további kötetei csak a második világháború után láthattak napvilágot, ekkor azonban kiadásukért már nem kellett a külföldre folyamodni: a Magyar Népköztársaság Tudományos Akadémiája vállalta a nyelvészeti szempontból rendkívüli értékű anyag közzétételét. Beke Ödön és munkatársai buzgón végezték a szövegek sajtó alá rendezését: 1951-től 1961-ig négy kötetet jelentettek meg, úgyhogy ma csupán egy kötet vár még kiadásra, s ez is jóformán nyomdakész állapotban van.

Beke Ödön egyéb tudományos munkássága nem kíván sem bővebb ismertetést, sem pedig részletesebb méltatást. E munkásság eredményeit állandóan számontartja és értékesíti a szakirodalom, kiemelésüket pedig még a nagyérdemű kutató életében elvégezték tisztelői és tanítványai egyrészt a Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia azon ünnepi ülésén, amelyen Beke Ödön 70., illetve 80. születésnapját ünnepelte a magyar tudományos világ (I. NyK. LVI. és I. OK. XX. kötet, stb.), másrészt a szakfolyóiratok ünnepi számának lapjain. De Beke Ödön ünneplése nem korlátozódott szűk szakmai körökre. Tudományos életművét és forradalmi eszmeiségét, amely egész pályáján vezérelte, messzemenően méltányolták a Magyar Népköztársaság legmagasabb szervei is, s a kiváló kutatót előbb a Magyar Népköztársasági Érdemrenddel és a Munka Érdemrenddel, majd pedig a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel, meg a Kossuth-díjjal tüntették ki. Munkásságát 80. születésnapja alkalmából meleg szavakkal méltatta a Virittäjä című finn folyóirat is, a helsinki Finnugor Társaság pedig, amelynek 1913 óta külső tagja volt, 1958-ban tiszteleti tagjává választotta.

A Nyelvtudományi Közleményeknek Beke Ödön 1905 óta munkatársa volt. Folyóiratunk LX. évfolyamának 1. számát születésének hetvenötödik évfordulója alkalmából Beke Ödönnek ajánlva jelentettük meg. Irodalmi munkásságának jegyzékét — tanítványának és munkatársának, M. Velenyák Zsófiának az összeállítása alakjában — a NyK. tavalyi évfolyama tartalmazza.

Beke Ödön tudományos munkájának az értékelését ma még nem zárhatjuk le. Mari szövegeinek jelentőségét csak akkor mérhetjük le igazán, ha majd megtörténik e szövegek sokoldalú feldolgozása és értékesítése a nyelvtudomány különféle területei számára. Élete főművének, a nagy mari szótárnak a kiadása pedig még hátravan. Minthogy a mari nyelvnek nagy, korszerű nyelvjárási szótára még nincs, Beke Ödön szótárának a megjelenésétől a finnugor etimológiai kutatások jelentős fellendülését várhatjuk, ennek bekövetkezése pedig a finnugor népek ősi műveltségéről eddig nyert ismereteink lényeges kiegészítésével járhat, és számos őstörténeti következtetés módosítását vonhatja maga után. Beke Ödön tudományos munkássága tehát nem a múlté, nem is csak a jelené, hanem a jövőé. A fáradhatatlan

kutató távozása miatt érzett fájdalomkban is megnyugtató számunkra az a tudat, hogy nagy mari szótára kiadását Akadémiánk elvállalta, a szótár munkálatainak a befejezése pedig a nagyérdemű gyűjtő és kiváló szakember közvetlen tanítványainak a kezében van. A mesternek és tanítványainak művében Beke Ödön neve még sokáig élni fog.

LAKÓ GYÖRGY

A IX. Nemzetközi Nyelvészkongresszus záróelőadása

Elnök úr, kedves barátaim, igen tisztelt kollégáim!

Az itt összegyűlt számos tudós társaságában én ama kevesek közé tartozom, akik a legtöbb előző nyelvészkongresszuson részt vettek, kezdve a sorozatot az 1928-ban megnyitó nagygyűléssel, amelyen a jelen kongresszusnak csak tizenegy tagja volt jelen. Ez sugallja azt szinte kényszerítő erővel, hogy hasonlítsuk össze ezt a legutóbbi kongresszust a korábbiakkal és különösen a hágai nyitánnyal. Természetesen nem szándékozom osztályozni vagy minősíteni a kongresszusokat; ha ezt tenném, én is beleesnék abba a hibába, amelyet Kolakowsky lengyel filozófus így gúnyol ki nemrég írt vígjátékában: minden utód jobb, mint az elődje, de az előd is egész jó volt! — Én csupán — ha szabad kedvenc kifejezésemmel élnem — az összehasonlított kongresszusok megkülönböztető jegyeit próbálom majd napvilágra hozni. Az a körlevél, amelyet az első kongresszus hírneves holland kezdeményezői szétküldtek, a kongresszus összehívásának fő okaként kiemelte az általános nyelvészetnek nemzetközi együttműködést kívánó egyre nagyobb szerepét. Valóban alapvető elméleti viták folytak annak a kongresszusnak teljes ülésein, jóllehet a teljes ülések eredetileg gyakorlati kérdések megbeszélésére voltak szánva. Mindamellet a Hágában felolvasott negyven értekezés csekély számából csak tíz volt általános nyelvészeti kérdéseknek szentelve, míg a többi harminc egyes nyelveknek vagy nyelvcsaládoknak a fejlődésével, különösen az indo-európai területen folytatott történeti tanulmányokkal foglalkozott. És még ama tíz értekezés közül is, amely általános nyelvészeti jellegű volt, hét diakronikus témákkal foglalkozott. A Hágában felolvasott negyven értekezéssel szemben a kilencedik kongresszus 158 beszámolót és közleményt hirdetett meg; ezeknek két harmada általános nyelvészeti kérdéseket fejtegetett. Míg a hágai tanulmányoknak több mint 90 százaléka a diakrónia kérdéseiről szólt, a jelen kongresszuson az előadóknak csak körülbelül egy negyede foglalkozott ezzel a témakörrel. Az idézett néhány adat bemutatja azt az óriási eltolódást, amely a nyelvészet tematikájában a legutóbbi évtizedekben végbement, és nem szorul további kommentárra.

Szeretnék most egy másik szembetűnő különbséget is megemlíteni az első és a kilencedik kongresszus között. A hágai összesereglés, csekély kivétellel, csak a nyugat-európai tudósok találkozója volt. Valóban jellemző a helyzetre, hogy olyan kiváló amerikai és orosz nyelvészek, mint Bloomfield, Sapir és Scserba szerepelnek ugyan a tagok névjegyzékében, de nem jelentek meg Hágában. Ezzel szemben a ma záruló kongresszus valóban a világ minden részének a nyelvtudományát képviseli.

Ez a képviselőlet még teljesebb volna, ha nem fordultak volna elő bosszantó esetek tudósoknak kimenetele és bemenetele (input, output) körül, vagy — adminisztratív kifejezéssel élve — nem lettek volna akadályozások a ki-

és belépési engedélyek terén. Így egyfelől a kongresszusunknak le kellett mondania olyan világviszonylatban is kiváló tudósok jelenlétéről, amilyen Wolfgang Steinitz, a CIPL-nek (a nyelvészek állandó nemzetközi bizottságának) tagja, aki nem szállhatott partra ebben az országban, másfelől kongresszusi bizottságunk minden kérése és erőfeszítése ellenére a Prágai Nyelvész-kör világhírű hagyományának kiváló képviselői nem léphettek át hazájuk határait, hogy részt vegyenek megbeszéléseinken, és készülő naplónkban, sajnos, meg kell ismételnünk az oslói jegyzőkönyv sokat mondó kifejezését: „... akadályozva volt, hogy részt vegyen a kongresszuson”. Véleményem szerint a nemzetközi nyelvtudomány⁴ és a nemzetközi tudomány a maga egészében csak egy méltóságteljes archimedészi válasszal vághat vissza a vak és nyomasztó bürokráciának, a nemzetközi vaskalapnak: *Noli tangere circulos meos!* — Köszönöm, hogy egyetértetek velem.

Elkerülhetetlen, hogy ne legyenek hiányok ebben az áttekintésben amelyet a kongresszus munkájáról próbálok adni. Gyakran eszembe jutottak ezekben a napokban Majakovszkij orosz költőnek ezek a satirikus sorai: „Egyszerre két gyűlésen vannak... Akár tetszik, akár nem, az embernek kétfelé kell szakadnia.” Részt venni egy időben tizenegy csábító csoportgyűlésen, ahogy ezt a mi kongresszusunk kívánta volna, ez még bonyolultabb művelet.

Ennek az összefoglalásnak kiindulópontjául szeretnék felhasználni egy szép tételt a teljes ülés elé terjesztett egyik beszámolóból: „Le sens d'une unité linguistique se définit comme sa capacité d'intégrer une unité de niveau supérieur”. (A nyelvészeti egység értelmét úgy határozhatjuk meg, hogy az egy magasabb színvonalú egység megteremtésének a képessége.) Az integráció fogalma a jelenkori tudomány és élet egyik középponti fogalma. Két poláris ideológiának — az egységbe rendeződésnek és az elkülönülésnek — az összeütközését behatóan megtárgyalta Chatterjie szocio-lingvisztikai tanulmányában. Ha ezeket a fogalmakat magára a kongresszusra vonatkoztatjuk, megállapíthatjuk, hogy itt határozottan az integráció szelleme uralkodott. Ha például összehasonlítjuk a nyelvtudomány jelenlegi helyzetét a párizsi kongresszus idejében, 1948-ban való állapotával, azt az időszakot úgy jellemezhetjük, mint a viszonylagos partikularizmus egyik stádiumát, egy olyan elkülönülést, amely különösen a negyvenes évek vége felé volt nyilvánvaló az Egyesült Államok és a Szovjetunió nyelvészeti életében. Azóta ez a kép gyökeresen megváltozott. Szeretném az önök emlékezetébe idézni azt a jelentős kijelentést, amelyet 1957-ben az oslói kongresszus zárógyűlésén tett B. A. Szerebrennyikov: „Mi, a Szovjetunió nyelvészei semmiképpen sem vagyunk hívei a tudományban a szektariánizmusnak és az elszigetelésnek.” A további fejlemények megerősítették ennek az állításnak a helyességét. Különösen az orosz és az amerikai nyelvészek között most nemcsak gondos kölcsönös figyelmet és megértést észlelünk, hanem ezenfölül még a haladásnak konvergens útjait is. Mindkét felgömbön városok vagy tanító mesterek nevét viselő különféle regionális iskolák mindinkább elvesztik kizárólagos jellegüket, és elfelejtik a közelmúltban felmerült nézeteltéréseiket. Ha itt-ott még mindig vannak a regionalizmusnak vagy az esprit de clocher-nak (a lokálpatriotizmusnak) rezervációi, azok lehet hogy vonzzák az ódonságok kedvelőit, de az egész világra kiterjedő tudományos kutatásban aligha van lényeges szerepük.

A térbeli integrációra való törekvéssel párhuzamosan észlelhető egy hasonló időbeli folyamat. Tegnap még a strukturalistának mondott nyelvészek

dacosan szembenálltak a hagyományos tanokkal. Ha ma olyan jelszavakat hallunk, amelyek a „hagyományos nyelvtan” rehabilitációjára hívják fel a nyelvészeket, ez se nem visszavonulás, se nem eklekticizmus. Hegel terminusaival élve azt mondhatnánk, hogy a hagyományos tan ellentétele (antitézise) meghátrált a tagadás egy tagadása előtt, azaz a közvetlen közeli és a távoli múlt létrejött szintézis előtt. A távoli múltnak ezt a rehabilitációját, amelynek ezen a kongresszuson tanúi voltunk, nem szabad összetévesztenünk a megidézett múlt utánzásával vagy tényleges visszaállításával. Az ősök alig ismernének rá leszármazottaikra, jóllehet az utóbbiak azt állítják, hogy „felfogásuk szilárdan a hagyományos nyelvészetben gyökerezik”.

Az időbeli integráció a látókör jelentékeny kiterjedésével jár együtt. Ennek tipikus példáit figyelhettük meg e kongresszus „A nyelvészeti tanulmányok története” nevezetű szakosztályában. Ez a tudományunkban meglevő több évszázados folytonosság felismerése mellett érvelt, a modern nyelvtudomány előfutárait főleg a felvilágosodásban és a reneszánszban kereste, és a visszatekintésnek ezen az útján még tovább ment egészen az ősi és időálló ind nyelvtudományig.

Ha az első kongresszust „un acte d’émancipation”-nak, a felszabadulás egy aktusának nevezték is, jelenleg a nyelvészet autonómiája határozottan biztosítva van, és fel lehet, sőt fel kell vetni azoknak a hidaknak a kérdését, amelyek ezt az autonóm területet összekötik más tudományokkal; ez a kapituláció nélküli együttműködés kérdése. Az a kapcsolat, amely egyre szorosabbá válik a nyelvészet és a logika között, ezen a héten két csodálatos tanulmányban — a Saumjanében és a Chomskyében — kapta meg világosan megfogalmazott kifejezését; mindkettő „A nyelvészeti elmélet logikai alapja” címet viselte — ma pedig szembenéztünk azzal az alapvető és nehéz kérdéssel, „vajon teremthetünk-e, s ha igen, hol, természetes kapcsolatot egyfelől a grammatika, másfelől a Wittgenstein, valamint az oxfordi filozófusok elgondolása szerinti »logikai grammatika« között”. Örvendetes, hogy a nyelvfilozófia ismételten szóba került a nyelvész-kongresszuson.

A matematikai logikához való közeledést, a halmazelméleti modellek nyelvészeti használatának korlátait és kilátásait, de mindenekelőtt a nyelvésznek a matematikával, annak statisztikai aspektusával való kapcsolatait élénken megvitaták itt. Ajánlották a kvantifikálást, mint a szintaktikai elemzés egyik segédeszközét, mint az összehasonlító nyelvészet egyik kiegészítő eszközét és általában mint hasznos, a többi kiegészítő eszközt, mindig feltételezve előtte a kvalitatív elemzést, ahogy arra Spang-Hanssen, aki mind a matematikában, mind a nyelvtudományban szakember, emlékeztette a kvantitatív nyelvészet híveit. Szóvá tették a statisztikai kritérium mint az úgynevezett glottokronológiában használt önálló eszköz túlbecsülésének a veszélyét és az ebben az elméletben rejlő ellentmondásokat. Kimutatták, hogy a számológép új, nagyon értékes technikai segítség a szintaktikai és morfológiai szerkezet elemzéséhez, a fonéma-izotópia meghatározásához és a nyelvjárástanhoz.

Óvtak bennünket matematikai megnevezéseknek és fogalmaknak a nyelvészetre való kritikátlan áttételétől, mi viszont óvunk mindekit egy olyan hiperkritikus purizmustól, amely még olyan műszavakat is hajlamos elvetni, mint „a redundancia” (terjengősség), amelyet állítólag az információelméletől vettünk kölcsön, jóllehet ezt a műszót és fogalmat a valóságban a matematikusok vették kölcsön a nyelvtudománytól, ahol mindkettő legalább Quin-

tilianus óta meggyökerezett. Bárhogyan áll is a dolog, jelenleg alig tudunk elképzelni nyelvészeti elemzést a redundancia kiküszöbölésének, illetve felhasználásának két poláris eljárása nélkül, ahogy azt Kenneth Pike meggyőzően kimutatta közleményében.

A számításnak a gépi fordításban való felhasználása zavarba ejtő nyelvészeti kérdéseket rejt magában. A hosszú ideig lebecsült vagy figyelembe sem vett kétnyelvűség lassanként egyik legfőbb ügye lesz tudományunknak. Figyelemre méltó, hogy az ember által végzett fordítás csak akkor kezdett kellő elemző figyelmet magára vonni, amikor már megvolt annak a lehetősége, hogy összehasonlítsák a fordításnak ezt a módját egy másik móddal, amely Chao szerint rokon vele, és mégis lényegesen különbözik tőle, nevezetesen a gépi fordítással. Akárhogyan gondolkodunk is ennek a világszerte folyó, újszerű kísérletnek a jövőben várható gyakorlati hasznáról, a gépeknek mint a verbális „kimenet és bemenet” eszközeinek az eddig tisztán emberközi műveletek terén való feltűnése gazdag felvilágosítást nyújtott a kódolás és az átkódolás folyamatairól, valamint a verbális kód alkotóelemeiről. Szerencsés dolog, hogy „A fordítás nyelvészeti aspektusai”-t tették meg a teljes ülések öt alapvető témája közül egynek. Andrejevnek erre a témára vonatkozó beszámolója tele van mély és gondolatkeltező megfigyelésekkel, jó tanácsokkal és megmondásokkal; kár, hogy a szerző nem volt jelen, mert távollétében nem lehet igazán termékeny megbeszélést folytatni az ő beszámolójáról. Csak osztoznunk lehet Hammerichnek abban a bizakodásában, hogy azok a nyelvvvel, a beszéddel és az írással végzett kísérletek, amelyeket bemutattak a kongresszuson, és amelyeket mostanában néha pusztán cirkuszi trükknek minősítve megvetéssel elutasítanak, elméleti és gyakorlati szempontból hasznosnak fognak bizonyulni. Amikor a zongorát feltalálták, senki sem hitte, hogy szerepe lehet a komoly zenében, és valóban hosszú ideig cirkuszokban és orfeumokban csak bohóckodásra használták fel.

A negyvenes években, amelyeket a nyelvészeti életben szektárius elfogultság jellemez, Giuliano Bonfante nagy nehézségekkel küzdött azokban az erőfeszítéseiben, amelyekkel egy olasz—amerikai *lingua francát* keresett a mi tudományunk számára. Azóta azonban mind ő, mind pedig amerikai ellenfelei megérttek és megváltoztak, úgyhogy van kilátásunk egy közös szóhasználatra. Bonfante hitvallása, amelyet itt ismertetett, tökéletes összhangban van az ezen a kongresszuson megnyilvánuló integrációs irányzattal. Különösen ami azt a kijelentését illeti, hogy „a crocei vagy esztétikai nyelvelméletet lehet és kell is egyesíteni a strukturális elmélettel”, és hogy „különös figyelmet kell fordítani a nyelv »periférikus« zónájára — az argóra, a zsargonra, az érzelmileg színezett és expresszív kifejezésekre, a gyermeknyelvre, a hangutánzásra és az indulatszókra”; látjuk gyűléseinken, hogy milyen intenzíven foglalkoztatja a nyelvészeket éppen mindezeknek a periférikus jelenségeknek a struktúrája. Hadd idézzük itt a bemutatott értekezéseknek csak egynéhány témáját: „érzelmileg színezett nyelvi jelek”, „expresszív és appellatív fonológia különös tekintettel a hangmagasság sokféle funkciójára”, „a közlés nem értelmi szférái”, „az emfázis mint grammatikai kategória”, az érzelem a mondatban”, „hangszimbólika”, „a grammatika kialakulása a gyermeknyelvben”. Mindezeket a problémákat fokozatosan beépítik a nyelv strukturális elemzésébe. A verbális (nyelvi) alkotóképességnek crocei hangsúlyozása meglepő visszhangra talált a kongresszus elé terjesztett végső jelentésben, ahol megállapították, hogy „az olyan nyelvelmélet, amelyek elhanyagolja a nyelvnek ezt a

»teremtő« oldalát, csak periférikus érdeklődésre tarthat számot.” Hasonlóképpen egy korábbi teljes ülésünkön a mondatot helyesen úgy jellemezték, mint „création indéfinie-”t. Az alkotóképeseknek ez a hirtelen és egyre jobban előtérbe nyomuló kiemelése még radikálisabban jut szóhoz a fordításról szóló beszámolóban, ahol egy mesterséges közvetítő nyelvnek a gépi fordítás számára megkísérelt megalkotása arra a merész következtetésre készíti az előadót, hogy „mostanig mi nyelvészek csak *magyarázni* mertük a nyelveket”, míg most „eljött az az idő, amikor a mi fő tevékenységünk a nyelv *teremtése* lesz”. Viszont Haugennek az emberi erővel végzett fordításra mint »újjátéremtésre« vonatkozó találó megjegyzése rámutat a nyelv teremtő aspektusára, a Humboldt energiára.

A nyelvészeti tanulmányok mélyreható integrációja a nyelv különféle funkcióival való komoly foglalkozást kíván. Először foglalkozott a nyelvész-kongresszusnak egy külön szakosztálya stilsztikával és poétikával: a költészet tanulmányozását a nyelvészettől elválaszthatatlannak és körébe tartozó feladatnak tekintették a résztvevők. Napjainkban a poétika iránti élénk érdeklődést mennyiségileg fejezte ki az a sokatmondó tény, hogy ennek a szakosztálynak az ülésezése idején még a nagy Kresge-auditorium lépcsőin sem maradt egy hely sem üresen. „Egy költemény leírása” helyénvaló és tiszteletreméltó téma lett. Elemezték és megbeszélték (de Groot, Halliday és Schramm közreműködésével) Wallace Stevens, Yeats, Tennyson és Moses ibn Ezra verseit, és Benveniste szellemes konklúziója szerint mostantól kezdve bármely nyelvészeti folyóiratnak vagy társulatnak viselnie kellene a nevében ezeket a kiegészítő szavakat: [nyelvészeti] „és költészeti.”

Ismételten rámutattak arra, hogy a nyelvek közti és a nyelvekben belüli különbözőséget Bright és Ramannjan fogalmazása szerint „három szinkronikus dimenzióban — földrajzi, társadalmi és stilsztikai dimenzióban — kell tanulmányozni”. A variálódásnak ezt a hármas aspektusát és kölcsönhatásukat alaposan megtárgyalták, különösen diaszisztémákkal, nyelvjárás-közi és nyelvközi határokkal, érintkezésekkel, kölcsönzésekkel, kölcsönös kiegyenlítődésekkel, „a variációk megtűréseivel vagy nem-tűréseivel,” a két-nyelvjárású (és sok-nyelvjárású) vagy kétnyelvű (és soknyelvű) egyének vagy közösségek szerepével kapcsolatban. Több tanulságos „szocio-lingusztikai” tanulmány (pl. Gumperz és Readé) feltárta-e fontos kutatási területnek sokat ígérő fejlődését, azét a területét, amelyet először Lévy-Bruhl vázolt fel 1936-ban a koppenhágai kongresszus teljes ülésén. Mégis aligha tekinthetjük a nyelvet érő társadalmi-nyelvi hatásokat pusztán külsődleges tényezőeknek. Ha úgy közelítjük meg a nyelvészetet mint az egyesített közléstudományok közül egyet, akkor a közlés szerepében mutatkozó bármely változásnak „erős hatása” lehet a szóbeli közlésre. Így például az a szerep, amelyet egy nomád társadalom jelöl ki a közlés szélesebb sugara számára, egyrészt a szállítás technikai tökéletesítésére, másrészt a nyelv egységülésére vezet.

Martinet beszámolójában „Strukturális variálódás a nyelvben”, téren és időn keresztül szembeállította a változatokat, és „tisztán leíró tanulmányozásuk mellett” sürgeti magyarázó tanulmányozásukat is. Ő józanul hangsúlyozza az időbeli és térbeli változatok szétbonthatatlanságát; ezentúl meg kell majd vizsgálnunk és tisztáznunk az időbeli variációknak a *stilsztikaiaktól* való elválaszthatatlanságát és a visszafordítható ingadozásoktól a visszafordíthatatlan változásokig való átmenetet, amelyet a történeti fonológiáról szóló legújabb értekezésekben még távolról sem ragadtak meg.

A szinkronikus kutatásban való fáradhatatlan és folytonos előhaladás adta meg az ösztönzést a nyelvi változások újabb megvitatására, törvényességük foka természetük és típusaik szempontjából. Különösen meggyőző példákön mutatták be az összehasonlító nyelvészet szempontjából a szintaktikai rekonstrukció sürgető szükségességét mind indoeurópai (Watkins), mind eskimó-aleut (Bergsland) anyagon. Az általános és az indoeurópai nyelvtudomány jelenlegi állása, ahogy azt Georgiev jogosan igényelte, sürgősen egy új *Grundriss*-t és egy új etimológiai szótárt kíván, amelyek mind módszerükben, mind tényanyagukban korszerűek, különösen azoknak a nyelveknek a leltárára vonatkozólag, amelyekre hivatkoznak.

Kurylowicznak a plénum előtt tartott előadása „A belső rekonstrukció módszereiről” elbűvölő kitekintést adott nekünk az indoeurópai grammatika őstörténetére. Amint az előadó világosan kimutatta, „ezek olyan diakronikus következtetések, amelyeket a nyelvi adatok szinkronikus elemzéséből lehet levonni.”

Ennek a vizsgálódásnak az alapjaiban van három olyan szembevetendő vonás, amely egyesíti a szóban forgó előadást a nyelvészeti elemzés szintjeiről és a nyelvelmélet logikai aljáról szóló két másik beszámolóval. Ezek közül a lényeges vonások közül az egyik a *paradigmatikus* tengellyel való elsődleges törődés, szemben a *szintagmatikus* tengellyel való kizárólagos törődéssel, ahogy azt a közelmúltban a disztribucionalisták tették a jelenségek megközelítése során.

Egy második vonás, amely szoros kapcsolatban van az elsővel és nem kevésbé fontos, az a paradigmátikus sorozaton belül a *hierarchikus rend* felismerése és vizsgálata, egy oly magatartás, amely szöges ellentétben van, az ortodox disztribucionalisták dogmájában, az elrendezés lebecsülésével. Vajon nem a „hierarchia”-e a divatos jelszava ennek a kongresszusnak? — Bebizonyosodott, hogy világosan kivehető hierarchikus kapcsolatok vannak nemcsak a nyelv különféle szintjei között, hanem egyugyanazon szintnek korrelát egységei között is, és nem véletlen, hogy a nyelvben levő jelölt és nem-jelölt ellentétek közti viszony újra meg újra felbukkant a tanácskozások során. A *visszafordíthatlan prediktibilitást* (előre való megjósolhatóságot) úgy tüntették fel, mint ebből a hierarchikus elrendezésből levonható hatásos következtetést.

Az a harmadik vonás, amely egységbe foglalja az idézett beszámolókat, az az állhatatos és következetes kutatás abban az irányban, hogy melyek ennek a rendnek egyetemes, panchronikus alapjai. Ez határozott elvetését jelenti az olyan paradoxszerű, defetista, — mondhatjuk egyszerűen tudományellenes jelszavaknak, mint az, hogy „a nyelvek korlátlanul és előre megjósolhatatlan módokon különbözhetnek egymástól.” A prediktibilitásnak ez az állítólagos hiánya szükségképpen a nyelvtudomány halálát jelentette volna. Ennek a komor paradoxonnak a bukása megengedi, hogy bizton számíthassunk további nyelvészkongresszusokra. Meg kell jegyeznünk, hogy napjainknak a nyelv egyetemes tulajdonságai (nyelvi univerzálíák) iránti kutató érdeklődése kifejeződött a mi kongresszusunkon is, ahol pl. a szórendet (Greenberg) és a hanglejtést (Bolinger) ebből a szempontból vizsgálták.

Benveniste előadása, amelyet az elemzés szintjeinek szentelt, és amelyben remekül szintetizálta az ő személyes kutatását és a nemzetközi kutatást, bepillantást engedett valamennyi kódba foglalt nyelvi egység hierarchiájába (le système de la langue), kezdve a legalacsonyabbal, a megkülönböztető jeggyel (distinctive feature) — vagy *merizmussal*, ahogy javasolja, hogy ezt a végső

egységet nevezzük — a legmagasabbig, a mondatig, amely ugyanakkor úgy szerepel, mint a szabad, már nem kódolt beszéd alkotó-része. Különleges tanulmányok foglalkoztak ennek a hierarchiának némely problémájával, különösen az osztók rangszámaival (Buyssens) és közvetlen koordináta-rendszerükkel (Seiler). Azoknak a verbális jelenségeknek a kérdésével, amelyek túlhaladnak a mondat szinten, azaz a mondat és kontextusa közti viszonyokkal szintén foglalkoztak (Reichling és Uhlenbeck; Winburne) éppen úgy, mint ennek az ellenkezőjével „a kontextusmentes nyelv” korrelát problémájával (Schützenberger).

Ha összehasonlítjuk azt a két beszámolót, amely a nyelvelemzés alapvető kérdéseiről szól, észrevesszük, hogy Chomskynak „A nyelvelemzés logikai alapjai”-ról szóló bátor tanítása a mondatannal kezdődik, és úgy száll az alsóbb szintekre, hogy szétbontja a magasabb egységeket alkotórészeikre a magasabb szint szempontjaiból és annak terminusaiban. Viszont az elemzés szintjeiről szóló beszámoló más utat választ: *une démarche inverse, partant des unités élémentaires, à fixer dans la phrase le niveau ultime* (fordított utat választ, kiindulva az elemi egységekből, hogy a mondatban rögzítse a végső szintet). Az előbbi eljárás, *les opérations descendantes de l'analyse* (az elemzés deszcendens műveletei) az alsóbb szinteknek a felsőbb szintektől való függésére mutat, míg az utóbbi módszer, *les opérations ascendantes* (az aszcendens műveletek) először minden egyes szintnek a sajátos, autonóm jellegét tárja fel. Azt hiszem, teljesen önkényes dolog volna az egyik fajta elemző műveletet realiztikusabbnak, megfelelőbbnek vagy eredményesebbnek tekinteni, mint a másikat. A két eljárás, amint Niels Bohr mondaná, komplementáris *egymást kiegészítő viszonyban* van egymással. A deszcendens művelet pl. a morfonológia alapja, amely, mint azt több hozzászóló (pl. Lehiste, Harms, Graur és Rosén) feltárta, egyre fontosabb helyet foglal el mind a szinkronikus, mind a diakronikus tudományos nyelvtan felépítésében. Másfelől pedig Malmberg gondolatokban gazdag tanulmánya új bizonyosságot hoz fel magának a fonémarendszernek autonóm struktúrájára és rétegződésére vonatkozólag.

Az ember csak egyetérthet a záró előadásnak azzal a megállapításával, hogy „amint a szintaktikai leírás elmélyül, egyre inkább ennek a körébe esik az is, ami jelentéstani kérdésnek látszik”. Mindamellett az alaktani kategóriák is megkívánják jelentéstani értékük kutatását, amint ezt a gondolatot több értekezésben ékesszólóan támogatták (Ferguson, Haas, Palmer, Barbara M. H. Strang). Őszintén megmondták, hogy mivel elemző eljárásainkban mindnyájan felhasználunk „jelentéstani kategóriákat, nem vagyunk becsületesek, ha úgy intézzük el őket, mint pusztán »heurisztikus útmutatók«-at”. A morfémák azonosításában filozófiailag bizonytalanoknak és azonkívül kivihetetlennek nyilvánították „azt a kísérletet, hogy lemondjunk a jelentéstani kritériumokról.” Röviden megfogalmazva, többé már nem tekintik mentalista eltévelyedésnek azt a tautológikus tételt, hogy az értelem nélküli nyelvészet értelmetlen. Sokat jelent az is, hogy senki sem emelte fel szavát azért, hogy a régebbi mechanisztikus disztribucionalizmus mellett érveljen. Ennek a monopóliuma elleni visszahatás azonban semmiképpen sem tagadja azt a kísérleti értéket, amelyet ez a munkahipotézis és technika jelentett és jelent a nyelvészeti elemzés számára, és egyesek érintették azt a lehetőséget, hogy még jelentéstani problémákat is meg lehet közelíteni nyilvánvalóan disztribucionalista módon.

A jelentéstannak a nyelvtannal való összeolvadását szükségképpen kísérte a kongresszus tárgyalásain az az újra meg újra felhangzó követelés,

hogy foglalják bele a lexikológiát (Glinz, Heilmann, Coates) és az onomasztikát mint annak különleges alosztályát (Utley) strukturális nyelvészeti tanulmányokba, és kapcsolják össze a lexikológiát a grammatikával. Mint ahogy azt Lounsbury kimutatta, a szókinés bizonyos részeit „alá lehet vetni egy olyan fajta elemzésnek, amelyik hasonlít ahhoz, amelyet a nyelvben levő más paradigmatis halmazokon végeznek”.

Mihelyt a verbális jel külső és belső oldalai közt levő kölcsönös viszony kérdéseit kifejezetten felvetették, ennek folyamánaként a gyűlés komoly érdeklődést kezdett tanúsítani a szinonimia és a hominimia problémái iránt, és minden valószínűség szerint ezek a kérdések szerepelni fognak egy következő kongresszus központi témái között. A szemantikai érték gondolata előmozdította két összefüggő fogalomnak, az értelmeknek (sense) és az értelmetleneknek (nonsense) vizsgálatát: és bebizonyult, hogy az utóbbi a megkülönböztethető árnyalatok egész skáláját (*Unsinn, Widersinn* stb.) foglalja magában, amelyeket gondosan meg kell különböztetni a nyelvészeti elemzésben a kongresszuson ismételten elhangzott figyelmeztetés szerint.

Az a figyelem, amellyel itt a »discourse« [kb. az élő beszéd folyamat teljes megvalósulása] különféle kérdései felé fordultak, a beszédfelismerés felé, a nyelvnek a kultúrában és a társadalomban betöltött különféle funkciói felé és az alkalmazott nyelvtudomány óriási területe felé, mindez még egyszer illusztrálja azt, milyen messze jutott most már tudományunk attól a definíciójától, amelyet (ahogy Godel kimutatta) tévesen Ferdinand de Saussure-nek tulajdonítanak: „La linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même.” „A nyelvtudománynak egyetlen és igazi célja a nyelv, önmagában és önmagáért szemlélve.” Kétségtől a mi tudományunk a nyelvet „önmagában” nézi, de nemcsak „önmagáért”, hanem a nyelvet használók és formálók szempontjából is, mert a nyelv szerzősége, és egy szerzősége öncélúsága kifejezésbeli ellentmondás volna.

A nyelv és a discourse (vagy más szóval a kód és az üzenetváltás) úgy látszott, hogy az eszköz és a cél viszonyában van, ugyanabban a viszonyban, amely a *signans* és a *signatum* vagy a forma és az értelem között van (Benveniste definíciója szerint ez a disszociáció és az integráció közti viszony).

A szembeállítás viszonya az azonosításhoz, szintén az eszköz és a célok közti viszony. Valóban tüneti jelentősége van annak, hogy az azonosítás sarkalatos szerepe, amelyet először de Groot vetett fel több mint harminc évvel ezelőtt, újra meg újra szóba került ezekben a napokban gyűléseinken.

Mindenki számára, aki figyelte ennek a kongresszusnak a megbeszéléseit, teljesen nyilvánvalóvá lett az az általános tendencia, hogy leküzdjék a nyelvnek bármilyen nivellálását vagy ellaposítását. A figyelemnek a szintek hierarchiájára irányuló összpontosítása feltárta a szinteknek, al-szinteknek és közbeeső fokozatoknak a nyelvben való egymásra helyeződését, szigorú rendet a származtatás szabályaiban és az absztrakciónak különféle fokait a nyelvészeti elemzésben. Minden nyelvi egység és maga a nyelv is egyidejűleg és szétoldhatatlanul úgy mutatkozott meg mint egész és mint egy magasabb és szélesebb szöveggörnyezetnek egy része; és még akkor is, ha egy nyelvész tudná is magát egyénileg e skála némely különálló fokozatára korlátozni, a nyelvtudomány akkor sem hagyhatna el vagy törölhetne ki egyetlen sem a fokozatok közül. Pontosan ennek a változatos tudománynak a korlátlan területét mutatta meg nyilvánvalóan ez a mi kilencedik kongresszusunk.

ROMAN JAKOBSON